

Nagy Gábor

Új életszemlélet – kálvini hatások

Elvi alapvetés – a biblicitás

A kálvini teológia új programot hirdetett a mindennapi élet számára. Szándéka szerint az volt benne az új, hogy az egész keresztyén életet istentiszteletté alakítsa át. Az ünnepi istentisztelet és a „hétköznapi istentisztelet” ugyanolyan hangsúlyt kapott. Kálvin gyakran használta és úgyszólván jelmondatává is vált a *Soli Deo Gloria* kifejezés: *egyedül Istené a dicsőség!* Ennek alapján vallotta: miként a világban minden azért van, hogy Isten dicsőségét szemmel láthatóvá és kézzelfoghatóvá tegye, a keresztyén embernek is az a hivatása, hogy egész életével Isten dicsőségét szolgálja. Eme újonnan meghirdetett program alapját a *Sola Scriptura* elvének megfelelően a Biblia képezte. Kálvin, mint az „Ige teológusa” vallotta, hogy a keresztyén hit egyedüli zsinórmértéke a Szentírás. Ezért rendkívül fontosnak tartotta, hogy az ember megismerje, szorgalmasan tanulmányozza az Írást, mert abban megtalálható minden lényeges információ, amely elengedhetetlenül szükséges a keresztyén életben való járáshoz. A Biblia megismerteti az emberrel, hogy hit által mit lehet elfogadnia jónak és helyesnek, s ebből következően hogyan kell cselekednie. Kálvinnál a Szentírás egyedüli, azaz abszolút tekintéllyel bír. Ebből kifolyólag a keresztyén embernek egész életét, minden gondolatát és cselekedetét az Ige hatálya alá kell helyezni. Ezért vált olyan fontossá kálvini talajon a Szentírás állandó tanulmányozása és értése. Erdemes itt felidézni a bibliás hitű református Bethlen Gábor (1580-1629) alakját, akinek nevéhez Erdély felvirágoztatása és aranykora fűződik. Ő a kor emlékezte szerint huszonháromszor olvasta el a Bibliát, sőt mindennap olvasta azt. De így volt ez I. Rákóczy György (1593-1648) erdélyi fejedelem esetében is, aki buzgó református keresztyénként harminckétszer olvasta végig a Bibliát élete során.¹ Ők Isten útmutatását keresték, mert nem uralkodni akartak a népük felett, hanem vezetni akarták azt.

Kálvin meggyőződéssel vallotta, hogy Isten kijelentését a Szentlélek ereje világosítja meg, illetve teszi azt érthetővé az értelmünk számára. Ennek az eredménye lesz az, hogy az ember elméje megújul, akarata pedig átformálódik. A kálvini felfogás szerint az ember az üdvössége felől a Szentírásból győződhet meg, mert az Igéből megismert Krisztusban mint „tükörben közvetlenül szem-

¹ Szabó Aladár: *A magyar protestantizmus története*. Magyar Protestáns Almanach, Gödöllő, 1933, 113.

lélhetjük elválasztásunkat és üdvösségünket”.² Kálvin az új élet kapcsán kihangsúlyozza, hogy a megváltozott életekben látszódnia is kell a „megszentelő Lélek” munkájának, azaz felhívja a figyelmet a hit folytatására *a személyes életszentségben*. A kálvini hangsúly itt azon van, hogy az életszentség magától értetődő gyakorlati következménye a hitnek, s ez a szemlélet meghatározza az egész emberi életet. Amikor Isten ingyen kegyelemből, a Jézus Krisztus érdeméért hit által megigazít, akkor le is foglal a maga számára, hogy „életünk Krisztust, a mi örökbefogadtatásunk kötelékét tükrözze vissza”.³ Ez azt jelenti, hogy az, ami hitben már a mienk, annak megszentelődő életünkben is látszania kell. Másképpen kifejezve: a keresztyén embernek vállalnia kell a bibliai értékszemponatok bátor képviselését és példaadó megélését saját élethelyzetében, a mindennapokban. Ezt nevezték a kálvinisták az „élet istentiszteletének”. Ez az új életfelfogás nagyon sok pozitív gyümölcsöt eredményezett. A kálvinista ember hatalmas erővel kapcsolódott be a gyakorlati élet kérdéseinek megoldásába, mint pl. szorgos munkavégzés, áldozatvállalás, iskolák alapítása, presbitériumok létrehozása, gyülekezeti tagok támogatása, az igazság szeretete, a nemzeti függetlenségi harcokban való szerepvállalás, vagy éppen a tisztességes mértékű kamatszedés. A kálvini teológia ilyenformán az önző étellel szemben az „életszentség” alternatíváját kínálja. Ezt a szemléletet nagyon sokan magukévá tették. A valódi életszentséget tehát akkor élhetjük meg, ha elsősorban nem a magunk érdekeit, hanem mások szolgálatát tekintjük kiemelt feladatunknak.

Az új életfelfogás gyümölcsei

Szorgos munkavégzés

A kálvini etika kilépett a vallásos keretektől, és a köznapi életben is meghatározóvá vált. Kálvin fontosnak tartotta, hogy a keresztyén ember az élet minden területén engedelmességet tanúsítson Isten akaratával szemben, így a munkavégzés terén is. Korának felfogásához képest a munka megítélésében a reformátor meglehetősen radikálisnak tűnik. Erősen megbélyegezte a semmittevést, amit értéktelen és kárhuzatos dolognak tartott, mert nem Isten dicsőségét szolgálja, és ennek kontrasztjaként felhívta a figyelmet a munka fontosságára. A munka – mint az életszentség eszköze és útja – a kálvini felfogás szerint a hitnek és megélésének egy konkrét formája.⁴ Ebből következőleg hivatásunkban is Istent kell szolgálnunk. Kálvin a hivatás (*vocatio*) fogalmát nemcsak az egyházi szolgálatra, hanem a világi munkavégzésre is kiterjesztette, mert az is Isten dicsőségét

2 V.ö. Kálvin János: *A Keresztyén Vallás Rendszere*, Református Főiskolai Nyomda, Pápa, 1909-10. III. 24.5. Továbbiakban: Institutio.

3 Institutio III. 6.3.

4 Vö. Fazakas Sándor: *Kálvin szociáletikája*. in: Fazakas Sándor (szerk.): *Kálvin időszerűsége. Tanulmányok Kálvin János teológiájának maradandó értékéről és hatásáról*, Kálvin Kiadó, Budapest, 2009. 117.

szolgálja,⁵ de emellett azt is kutatta, hogy teológiailag mi a munka lényege és értelme. Kálvin végül arra a megállapításra jutott, hogy a munka az isteni parancsban gyökerezik. Isten az embert munkára rendelte, mert Ő maga is szüntelen munkálkodik. A munka tehát Isten és az élet tiszteletének egy sajátos megnyilvánulási formája!

Kálvin ugyanakkor azt vallotta, hogy csak úgy lehetünk Istennek tetsző emberek, ha hivatásunkat, munkánkat akarata szerint végezzük. Ha becsülettel, szorgosan, tisztességgel tesszük dolgainkat, akkor Isten örömét leli bennünk, mert Ő is minden „energiáját” az általa teremtett világra fordítja. Eberhard Busch – Kálvin életének és teológiájának egyik legjelentősebb mai kutatója – itt egy szélsőségre hívja fel a figyelmet: ha valaki munkamániásan dolgozik, s közben elfelejt imádkozni, az rossz úton halad.⁶ A középkori bencésektől átvett, de a reformáció által is használt jelmondat azonban ebben is józan utat mutat: *Ora et labora – Imádkozzál és dolgozzál*. A keresztyén embernek nem fordítva, vagy egyiket kiiktatva kell betöltenie küldetését, hanem a sorrendet megtartva, mindkettőhöz ragaszkodva. A Debreceni Református Kollégium homlokzatát is az *Orando et laborando* szavak díszítik, s ennek szellemében nevelődött fel generációk egész sora hazánk egyik legősibb és legjelentősebb iskolájában: *imádkozva és dolgozva!* A bencések gondolata így vált a Kollégium jelmondatává. De a kálvinista debreceni polgár is mindig arra volt a legbüszkébb, hogy a Szentírás, és annak tanításait a mindennapi életben alkalmazta, amint arra Gaál Botond is rámutat: „Ortodox módon ragaszkodott a hitéhez és puritán életszentséggel dolgozott családjáért és nemzetéért.”⁷ Móricz Zsigmond szeme előtt is mintha ott lebegett volna a Debreceni Kollégium jelmondata, mert ő is úgy látta: a történelem zivataraiiban a magyarság annak köszönhette fennmaradását, hogy a legnagyobb sorscsapásokat követően vagy akár azok közepette is mindig kész volt a munkára.⁸

Áldozatvállalás hálaadásból

Kálvin nagy súlyt helyezett az önmegtágadásra, vagyis hogy az ember ne önmagáért éljen, hanem minden idejét és fáradozását Istennek és felebarátainak szentelje. Élete jelmondata is megerősíti ezt: „*Cor meum velut mactatum Deo in sacrificium offero!*”, azaz „*Szívemet mintegy megöldökölve égő áldozatul Istennek ajánlom!*” Ez az, amit a *Heidelbergi Káté* 32. felelete így mond: „Azért

5 Kovács György: *Protestáns identitás és a „kapitalizmus szelleme”*. in: Czagány L. – Garay L. (szerk.): *A szociális identitás, az információ és a piac*, SZTE Gazdaságtudományi Kar Közleményei, JATEPress, Szeged, 2004, 109.

6 Eberhard Busch: *Reformiert. Profil einer Konfession*, TVZ, Zürich, 2007, 121.

7 Gaál Botond: *Kálvini vonások a magyarok lelki arcán*. In: Kálvin ébresztése. Szegedi Kis István lapítvány, Szeged, 2009. 13.

8 Gróh Gáspár: *Az építés politikája. Móricz Zsigmond és a történelem*. (Letöltés dátuma: 2009. július 3.) <http://www.epa.oszk.hu/01300/01343/00033/nemzet.html>

vagyok Krisztusé (azért vagyok keresztyén), hogy magamat neki élő *hálaáldozatul* adjam...”. Ezt tanították az egész országban már az 1560-as évektől. Azon van itt a hangsúly, hogy a keresztyén ember a maga biblikus szemlélete kapcsán nem a törvény szigorú előírásai alapján cselekszik jót, hanem szabadon a krisztusi szeretet-parancsolat alapján, mégpedig *hálából*. Kálvin is azt hangsúlyozta, hogy ennél kevesebbet az ember nem adhat feleletül Krisztus egyetlen és tökéletes áldozatára. A keresztyénség ugyanis gyakorlatilag egyet jelent a hálából történő áldozatvállalással. Másképpen kifejezve, az igazi keresztyén magatartás az áldozatvállalás cselekményében realizálódik.⁹ Tegyük hozzá: hálaadásból! Az ilyen áldozatvállalás szép példája a svájci Vöröskereszt létrejötté is. Henry Dunant genfi kálvinista polgár ugyanebben a szellemben nevelkedett. Kiderül ez szépen megfogalmazott biblikusan hitvalló megnyilatkozásaiából. Az 1859-ben lezajlott szörnyű Solferino-i ütközet után látva a negyvenezer halottat és sebesültet, az irgalmas samaritánus története jutott eszébe (Lk 10,25-37) és visszagon-
dolt a genfi neveltetésére: „Jesus selbst begegnet uns in jeden Leidenen!” *Maga Jézus találkozik velünk minden szenvedőben* – gondolta végig az eseményt.¹⁰ Ekkor született meg benne a döntés egy olyan segélyszervezet létrehozására, amely vallásra, nemzetiségre tekintet nélkül, irgalomból segítséget nyújt a bajban lévő embernek. Ebből a hitbeli döntésből született az egész világot átfogó Vöröskereszt mozgalom, amely egyben előfutára lett a későbbi ökumenikus mozgalomnak is. Egyszer XIII. Leo pápa, valamint érsek és püspök társai úgy jellemezték ezt, hogy a „kérelhetetlen kőszívű genfi kálvinisták” jótéteménye volt ez, s ehhez a mondathoz az életrajzírója odatette folytatásként Dunant hitvallását: „Nem vagyok sem protestáns, sem katolikus, még csak egyetlen hitvallás követője sem, hanem egyedüli akaratom az, hogy egy Jézus-követő keresztyén ember legyek.”¹¹ Ebben a történetben lehet szemlélni jól a kálvini magatartás lényegét.

A keresztyén létforma néha viszont másfajta áldozatvállalást is megkíván. A keresztyéneknek hitükért szinte minden korban komoly üldöztetéseket kellett elszenvedniük, nemritkán vértanúságot is. Példaként állhatnak előttünk a cseh husziták, vagy akár a francia hugenották, akik ezrével haltak meg hitükért a gályákon. Kálvin maga is sok terhet, megaláztatást, vádaskodást szenvedett el életében, de mint keresztyén ember nem csak elviselte, hanem azért „fölemelt fővel”¹² tudta hordozni a szenvedést. Sajnos, a mi hazánk sem volt kivétel ez alól, különösen is a 17. századi ellenreformációs időkben. 1675-ben a magyar kálvinista és lutheránus lelkészek, tanítók közül mintegy negyvenegyet gályarabságra

9 V.ö. Juhász Tamás: Az „üldözött kisebbség” hitvallása: az *Institutio*. in: *Confessio* 2005/4.

10 Felix Christ: *Henry Dunant. Leben und Glauben des Rotkreuzgründers*. Friedrich Wittig Verlag, Hamburg, 1979. 14. (Gaál Botond fordítása)

11 Felix Christ: *Henry Dunant. Leben und Glauben des Rotkreuzgründers*. Friedrich Wittig Verlag, Hamburg, 1979. 47. (Gaál Botond fordítása)

12 V.ö. *Heidelbergi Káté* 52. fejelete

ítéltek, mert megtagadták a római katolikus egyházba való visszatérésüket. Csak huszonhatan éltek túl, akiket Michiel de Ruyter holland tengernagy szabadított ki a Nápolyi öbölben. Ennek a szilárd hitnek, hajlíthatatlan elvhűségnek a példaképeivé váltak ők népünk történetében. Emléküket éppen Debrecenben őrzi a Gályarabok oszlopa. Az emlékművön olvasható negyvenegy hitvalló közül tizenhatan a Debreceni Kollégium diákjai voltak.¹³

Iskolák alapítása, támogatása

A kálvinista szellemiséghez különösen is hozzátartozik a közéletben való aktív részvétel. Már a hazai reformáció legkorábbi időszakában is meglátszott ez, amikor a nyugati egyetemekről hazajött diákok a kilátástalan politikai helyzet ellenére hozzáálltak az ország újjászervezéséhez. Ehhez az egyházon keresztül nyílt lehetőségük, méghozzá oly módon, hogy először anyaiskolákat, azaz *kollégiumokat* alapítottak, melyek révén alsóbb iskolák százait hozták létre az ország egész területén. A Debreceni Kollégium 1538 óta 584 iskolát alapított, de hasonlóan tették ezt a pápai és sárospataki kollégiumok, sőt az Erdélyben létrehozott nagyobb iskolacentrumok is. Az iskolaalapítás élharcosai magyar földön lényegében a kálvinisták voltak, s csak majd később indult meg a katolikus és evangélikus iskolák létrehívása, amelyek más úton-módon fejlődtek. Ami a debreceni iskola helyzetét illeti, szinte különbözik a többitől. Ezt nem jóltevő kálvinista fejedelmek vagy nagyurak adományaira építve hívták életre, hanem a debreceni köznép, a város kálvinista polgárai alapították és tartották fenn. Erre az iskolára a debreceniek büszkék is voltak. A vagyonuk jelentős részét az iskolára, a Kollégiumra áldozták, mert tudták, vallották, hogy a jövő letéteményeseit nevelik a nemzet számára. Tisztában voltak azzal, hogy egy iskolát eltartani nagyon nagy áldozat, s ezért volt az, hogy néhány író vagy költő, például Kazinczy, Csokonai, Petőfi lesújtó véleménye nem esett jól a debrecenieknek.¹⁴ Immár a történelemben visszafelé nézve sem könnyű ezt a helyzetet megítélni, mert egy ilyen iskola léte éppen olyan fontos a nemzet kultúrája szempontjából, mint a zseniális képességekkel megáldott tehetségek újat hozó felvillanásai. A debreceniek azonban tették a maguk dolgát, mindenek ellenére alapítottak itt nyomdát, küldték a tehetséges diákokat külföldre, hívták haza őket professzornak, hozattak könyveket és természettudományi kísérletező eszközöket. A nyomdájuk termékeit ők maguk is olvasták. Mindez pedig úgy volt lehetséges, hogy a puritán bibliás szemléletet átvették és éltek a maguk takarékos, de áldozatra mindig kész életü-

13 V.ö. Gaál Botond: „Légyen azért dicséretes emlékezete Ruyter Mihálynak a magyarok előtt!” Gályarab hithűseinkről. Nagytemplomi Gyülekezeti Élet, XII. évf. 2001/1. 5-8. Hogy minként alakult a 16 gályarab sorsa, a részletek leírása is itt található.

14 V.ö. Gaál Botond: *Kálvini vonások a magyarok lelki arcán*. In: Kálvin ébresztése. Szegedi Kis István Alapítvány, Szeged, 2009. 13.

ket.¹⁵ Így vált Debrecen, éppen a Kollégiuma révén Magyarország egyik legnagyobb szellemi központjává a 16. századtól egészen a reformkorig.

Az igazság szeretete

Kálvin szerint aki Krisztusban megtalálja az igazságot¹⁶, az többé már nem szemlélheti nyugodt lelkiismerettel, tétlenül a világ igazságtalanságait. Kálvin nemcsak éles kritikát fogalmazott meg a gazdasági és politikai visszaélésekkel szemben, hanem harcolt is ellenük a politika, a városi önkormányzat, a szegénygondozás, a menekültügy területén. Az igazság kérdésében (is) Kálvin számára a gyakorlati mértéket, értéket és normát Jézus Krisztus élete és példája jelentette. Szilárd meggyőződéssel hirdette, hogy a köznapi életgyakorlatban is a krisztusi igazságnak kell érvényesülnie. Teológiailag nézve ez azt jelenti, hogy a megigazulás célja a megszentelődés, ami később a puritánoknál az életszentség gyakorlata lett, azaz tetteinket megalkuvás nélkül az abszolút igazsághoz, Jézus Krisztushoz kell igazítanunk.

Clifton Kirkpatrick, a Református Világszövetség (RVSZ) elnöke Kálvin születésének 500. évfordulója és a Francia Református Egyház 450 évvel ezelőtti megalakítása alkalmából írt köszöntő levelében rámutatott arra, hogy Kálvin számára az egyik legfontosabb feladat az igazságosság melletti szövetség létrehozása volt. Genfben nemcsak az egyházat akarta új szervezeti alapon felépíteni a nagy reformátor, hanem közkórházat is hozott létre, amellyel a szociális biztonságot szolgálta. Gondoskodott a menekültek befogadásáról is. Általában szólva, a kálvini talajon gondolkodó teológusok, sőt polgárok, tudósok, közemberek, vezetők hozzányúltak szociáletikai kérdésekhez is. A genfi példa kapcsán egy hazai esetet érdemes említeni. Amikor Európa nyugati részén már a polgárosodás kezdődött, nálunk a feudalizmus megmerevedése következett be. Ebben a társadalmi-politikai helyzetben valóságos forradalmi megnyilvánulásnak számított Martonfalvi Tóth György debreceni professzor tanítása a jobbágyrendszer teljes elítéléséről. Nem nehéz észrevenni a biblikus indíttatást: „Kérded, szabad-e valakinek a saját nemzetéből való jobbágyokat tartani? Nem szabad, 1. mert az ember csak más teremtményekre kapott hatalmat, az embertársára nem, 2. mert egy barbár népnek sincsenek a saját kebeléből való jobbágyai, 3. mert minden ember egyenlő természetűtől fogva.”¹⁷ A harmadik pontban található gondolat majd megjelenik több mint száz évvel később az Amerikai Függetlenségi Nyilatkozatban: „Mert minden ember egyenlőnek teremtett!”

15 V.ö. Gaál Botond: *Kálvini vonások a magyarok lelki arcán*. In: Kálvin ébresztése. Szegedi Kis István lapítvány, Szeged, 2009. 13.

16 Itt elsősorban az isteni igazságosság kérdésére gondolunk, amint azt Gaál Botond már kifejtette a tanok reformálásáról írt fenti tanulmányában.

17 HBmL IV. A. 111/a. 25. köt. 822. Idézi Makkai László a Debreceni Református Kollégium története című könyvben, MORE Zsinati Iroda, Budapest, 1988. 55.

Amikor itt a társadalmi igazságosság kérésére figyelünk, ott van mögötte egy érdekes helyzet, amelyet mindenképpen érdemes megemlítenünk. Egy professzor ebben a szellemben tanította a debreceni fiatalok ezreit, s ezek a fiatalok pedig ezt a szemléletet vitték magukkal a partikulákba, így nem nehéz észrevenni, miért éppen a nagy kálvinista kollégiumok váltak tűzfészkeivé a magyar szabadságküzdelmeknek. Itt érhető tetten az a kálvini szándék, hogy a teljes életet szükséges reformálni, azaz a magatartást, az emberekhez való viszonyt, a munka becsületét, a nép-nemzetben való gondolkodást kell pozitív értelemben formálni. Ezzel egy népnak az élethez való bátorságát lehet visszaadni.

A társadalmi igazságosság egyik kérdéséhez térünk vissza, a kamathoz. Kálvin korában a katolikus egyház hivatalos álláspontja szerint tilos volt a kamatszedés. A kamatszedés tilalmát még a 787. évi II. niceai zsinat mondta ki. A kamattilalmat az egyház két indokkal támasztotta alá: egyrészt a Biblia tanításaira hivatkozott,¹⁸ másrészt a keresztyén teológusokra, akik Arisztotelész nyomán tagadták a pénz produktivitását. Ami a bibliai tanítást illeti, az ószövetségi korban tilos volt az uzsora (Ex 22,25; Lev 25,35-38; Deut 23, 19-20; Zsolt 15,5 és Ez 18,8). Ezzel kapcsolatban Kálvin először is azt mondja, hogy ezek a bibliai részek csak a szegényekkel és a rászorulókkal kapcsolatban említik az uzsorát. A hivatkozott bibliai versek nem beszélnek arról, hogy nem szabad kölcsönadni pénzt a gazdagoknak vagy azoknak, akik a kereskedelemben akarnak élni a pénzzel. Ezért senki sem ítélné el azt, amit maga a Szentírás sem tesz. Az újszövetségi korban már szó van kölcsönről, amint azt Lk 6,35-ben olvassuk: „Ti azonban szeressétek ellenségeiteket, tegyetek jót, és adjatok kölcsönt, semmit sem várva érte”. Kálvin ragaszkodik ahhoz, hogy ez a bibliai vers nem kimondottan az uzsoráról szóló tanítás, mert a szegények iránti kötelességeinkről beszél.

Kálvin a *De usiris*¹⁹ címen ismert írásában, mely válasz egy levélre, feloldotta a kamattilalmat és meghirdette a kamatszedés szabadságát a méltányosság és a szeretet törvényének figyelembevételével.²⁰ Nem minden kamatot tartott elítélendőnek, ugyanis véleménye szerint többféle kölcsön létezik. Elítélte viszont a szegényeknek nyújtott kölcsön utáni kamatot. A kamatszedés alóli kivétel egyik esetének azt tartotta, hogy „... ne vegyenek kamatot a szegénytől, és

18 Max Weber úgy tartja, hogy az egyház kamatellenességének valódi alapja nem magyarázható csupán bibliai versekkel. Szerinte „elvi harcról van szó, amely a gazdaság etikai, illetve ökonomiai szempontú racionalizálása között zajlik”, és ebben a vitában az egyház természetesen az etikai oldalt képviseli. Max Weber: *Gazdaság és Társadalom 1-2.*, Közgazdasági- és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1992, 279-280.

19 A levél címzettje pontosan nem ismert, de a legtöbb kutató véleménye szerint egy Sachinus (Claude de Sachin) nevű ember lehetett, aki egy 1547. november 7-i levelében kérte ki a reformátor tanácsát a kamatszedés kérdésében. A levélre adott választ először 1575-ben ismerhette meg a nagyközönség.

20 Sebestyén Jenő: *Kálvin és a kapitalizmus*. Kálvineum Rt., Marosvásárhely, 1911, 9.

hogy senki, aki szükség miatt szorongatott helyzetben van, vagy szerencsétlenségtől sújtott, ne legyen kényszerítve”. A mózesi tilalmat Kálvin pusztán politikai törvénynek látta, melyet a körülmények miatt nem tartott mérvadónak a maga idején. Kálvin elutasította a régi bölcselők azon álláspontját is, miszerint a „pénz nem szül pénzt”. Indoklása szerint: „Mert a haszon nem a pénzből, hanem annak jövedelméből származik”. A kamatszedést ugyanakkor feltételekhez kötötte, s ezeket hét szabályban foglalta össze, melyeknek lényege: a kamatszedés megengedett, ha az méltányos, nem nyomja el a szegényeket, célja nem a nyereszkedés, a közösség számára nem ártalmas, a kamatláb a törvények által megengedett mértéket nem lépi át.²¹ Kálvin helytelenítette a fogyasztásra nyújtott (kamatos) hitelt, mivel nyilvánvaló, hogy aki (élelem-) fogyasztásra vesz fel kölcsönt, az ebből nem fog többet nyerni, mint a kölcsönzött összeg, így ez elnyomorodáshoz vezet. Kálvinnál elsősorban a kereskedelmi hitel létjogosultsága volt a kérdés, a fogyasztási hitel kamatmentességét nem kérdőjelezte meg. Kálvin viszont azt a gazdasági körülményt nem vette számításba, hogy a kereskedő, aki áruvásárlásra vesz fel hitelt, végeredményben beépíti a kamattal növelt visszafizetési kötelezettséget portékája eladási árába. Ha viszont az árak része a kamat – mint nyereség –, mely minden fogyasztót érint, akkor vásárlásaikon keresztül végső soron a szegények is fizetik a kamatot. – Amikor már később a gazdaság szabályozása kikerült az egyházi fennhatóság alól, s az öntörvényűen kezdett élni, a kamatszedés végül is a gazdagság fejlődéséhez vezetett Európában. Az indításban jelentős érdeme volt Kálvinnak.

A nemzeti függetlenségi harcokban való szerepvállalás

Kálvin vallotta az uralkodói hatalom isteni eredetét azzal a kiegészítéssel, hogy az uralkodók nem önmagukért, hanem a közjó érdekében rendeltettek, s a hatalommal jogok és kötelességek is járnak. Az uralkodó köteles gondoskodni az „igaz hit” előmeneteléről, népe békéjéről és jólétéről, s minderről Istennek számadással tartozik. Kálvin szerint csak az az uralom törvényes, amely teljesíti Istentől rárótt kötelességét. Az az uralkodó, aki elmulasztja, vagy aki túllépi jogait, az szembehelyezkedik Isten parancsával, uralma így törvénytelen, ő maga pedig zsarnok. Isten – mondja Kálvin – két módon nyújthat szabadulást a zsarnok uralma alól. Először úgy, hogy „az ő szolgálói közül támaszt nyilvános bosszúállókat, és parancsolatával látja el őket, hogy megtorlást vegyenek a bűnös uralkodásért, és hogy az igazágtalan módon elnyomott népet a nyomorult bal-

²¹ Könnyedén azt szokták mondani, hogy Kálvin a kamat mértékét 5%-ban állapította meg. Lehetséges, hogy adott tanácsot ebben a dologban, de a kamat mértékét mindig a genfi városi tanács állapította meg. 1538-ban valóban 5% volt, de 1557-ben 6,66% volt a tanács által rögzített kamat. Több tényezőt kellett mindig egyszerre figyelembe venni, s ezek között mindig jelentős szerepet játszott az emberek iránti méltányosság.

sorsból kiemeljük”.²² Az aktív ellenállás másik formája az, amelyet Kálvin a magisztrátusoknak engedélyez. Az Institutio az erről szóló részt a következő szavakkal vezeti be: „Hallják meg ezt a fejedelmek és rettegjenek”. Eszerint: „ha vannak a néptől szervezett bizonyos felsőbbbségek, amelyeket a királyok önkényének korlátozására állítottak fel ... nem vagyok az ellen, hogy ezek kötelességszerűen közbelépjenek a királyok dühöngő önkényével szemben, hogy inkább, ha ők az erőszakosan önkénykedő és a föld népét sanyargató királyokkal szemben gyáván meghunyászkodnak, hallgatásukat, képmutatásukat elvetemült hitelenségnek állítom, mivel álnokul elárulják a nép szabadságát, noha tudják, hogy Isten rendelte őket ennek védőiül”.²³

A Debreceni Református Kollégium diákjai, tanárai és különösen a város lelkeszei jól ismerték a kálvini gondolatokat és „bibliás hitük szerinti eleve-elrendeltségük tudata”²⁴ készítette őket arra, hogy részt vegyenek az 1848-49-es szabadságharcban. Különösen is érdekes, hogy a Debreceni Kollégiumban ismerték a francia forradalom jelszavát: szabadság, egyenlőség, testvériség. Ezt azonban csak „politikai szentháromságnak minősítették” és a szószékről valósággal megmagyarázták a népnek és a fiatalságnak, mit jelentenek ezek a kifejezések bibliai alapon. Majd eljutnak arra a következtetésre, hogy az elnyomott nép számára Isten küld majd szabadítót. Ezt a gondolatot egyértelműen Kálvintól vették át.²⁵ Az örökül kapott felelősség és a Bibliából megtanult kiválasztás tudata a nemzet sorsa iránt aggódó debreceni kálvinistákat felsorakoztatta Kossuth Lajos, a „magyarok Mózesé” mögé.²⁶

*

Ha végiggondoljuk mai helyzetünket, akkor nagyon egyszerű kérdéseket tehetünk föl magunknak. Még mindig puritánok vagyunk-e? Igen, szeretnénk azok lenni. Becsüljük-e úgy a szorgalmas munkát, mint debreceni elődeink? Igen, de mindig híjával találtatunk. Itt Debrecenben valóban népben-nemzetben gondolkodunk felelősséggel? Igen, de nem a politikai pártok ideologikus módján, hanem a keresztyén tanítás szerint. Elégedettek vagyunk-e önmagunkkal kálvini értelemben? Nem. A történelem tanúsága szerint azonban látjuk, merre vezet a helyes út és azon akarunk járni.

22 Institutio IV. 20.29.

23 Institutio IV.20.31-32. Kálvin tanait az ellenállásról még tovább fejlesztette tanítványa, Béza Tódor, aki nemcsak megengedte, hanem bizonyos esetekben kötelességévé tette a felsőbb és alsóbb magisztrátusoknak „a zsarnok uralkodóval szembeni fegyveres ellenállását”. Benda Kálmán: *A kálvini tanok hatása a magyar rendi ellenállás ideológiájára*. in: Helikon, 17. évf. 1971/3-4. sz. 323-324.

24 Gaál Botond: *Kálvini vonások a magyarok lelki arcán*. i.m. 18-19.

25 V.ö. Gaál Botond: *Kálvini vonások a magyarok lelki arcán*. i.m. 16.

26 Gaál Botond: *Kálvini vonások a magyarok lelki arcán*. i.m. 19.